Cuma Namazının Sahîh Olabilmesi İçin Şart Koşulan Cemaat Sayısı

Cuma Namazı Makalesi

CUMA NAMAZININ SAHÎH OLABİLMESİ İÇİN ŞART KOŞULAN CEMAAT SAYISI

Çeviren: Mustafa Kırdal

Şeyh Suleymân b. Abdullah b. Muhammed [b. Abdulvehhâb] rahimehumullah'a soruldu:
Soru: Cuma namazı[nın sahîh olabilmesi] için [cemaat sayısına dâir] mu'teber [şart koşulan] bir sayının yer aldığı sâbit bir nas var mıdır, yoksa bu hususta sahîh hiçbir rivâyet yok mudur?
Cevap:
[Cuma Namazının Vâcib Oluşu]
Bil ki, cuma namazı Kitâb, Sünnet ve icmâ ile vâcibtir. Bunun Kitâb'tan delîli, yüce Allah'ın şu sözüdür: 'Ey îmân edenler! Cuma günü namaz için nidâ edildiğinde [ezan okunduğunda] Allah'ı zikretmeye doğru sa'y edin [yürüyün, gidin.]'[1] Bu âyetin [cuma namazının vâcib olduğuna dâir] delâlet vechi şudur: Allah teâlâ [bu âyette O'nu zikretmeye doğru] sa'y etmeyi [gitmeyi] emretmiştir. Emrin gereği ise vucûb ifâde etmesidir [yani emredilen şeyin vâcib olmasıdır.] Sa'y etmek [gitmek] de ancak vâcib olan bir şeye olur. [O halde cuma namazı vâcibtir.] Bunu Muvaffakuddîn İbn Kudâme söylemiştir.
[Cuma namazının vâcib olduğunun] Sünnet'ten delîline gelince; bu konudaki hadîsler oldukça fazladır. Bunlardan biri, Muslim'in Sahîh'inde, İbn Mes'ûd radıyallahu anh'tan rivâyet ettiği şu hadîstir: Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem, cuma namazına katılmayan bir topluluk hakkında şöyle buyurmuştur: 'İçimden, bir adama insanlara namaz kıldırmasını emretmeyi; sonra da cuma namazından geri kalan adamların evlerini [onlar içindeyken] üzerlerine yakmayı geçirdim.'[2]
Ebû Hureyra ve İbn 'Umer [radıyallâhu anhumâ]'dan rivâyet edildiğine göre, onlar Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'i şöyle buyururken işitmişlerdir: 'Birtakım topluluklar, ya cuma namazlarını terk etmekten vazgeçerler, yahut Allah onların kalplerini mühürler; sonra da onlar mutlaka gâfillerden olurlar.'[3] Bu hadîsi Muslim ve İbn Mâce rivâyet etmişlerdir.
Ebû'l-Ca'd ed-Damrî'den -ki onun sahâbiliği vardır- rivâyet edildiğine göre, Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: 'Kim cuma namazını hafîfe alarak üç defa terk ederse, Allah onun kalbini mühürler.'[4] Bu hadîsi Ahmed, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce, İbn Huzeyme ile İbn Hibbân kendi Sahîh'lerinde ve Hâkim rivâyet etmişlerdir. Hâkim, [bu hadîsin] Muslim'in şartı üzere sahîh olduğunu belirtmiştir. [Bu hadîs], İbn Huzeyme ve İbn Hibbân'ın rivâyetinde şöyle geçmektedir: 'Kim

cuma namazını [herhangi bir şer'î özrü olmaksızın] özürsüz olarak üç defa terk ederse, o münâfıktır.'[5] Bunlar dışında [bu konuda] daha pek çok hadîs bulunmaktadır.
İcmâ [delîline] gelince; Müslümanlar, cuma namazının vâcib olduğu hususunda genel olarak ittifâk etmişlerdir. O halde cuma namazının herkese vâcib olduğu, [zikri geçen] âyetin umûmî ifâdesi, hadîsler ve icmâ ile sâbittir. Artık kim, [delîllerin gösterdiği] bu umûmî hükümden herhangi bir kimseyi dışarıda tutmak [istisnâ etmek] isterse, bunun için delîl getirmesi gerekir. Aksi takdirde ne onun sözü dinlenir, ne de [bu sözünde ona] itaat edilir.
[Cuma Namazının Köle, Kadın, Çocuk ve Hastaya Vâcib Olmadığı]
Bu umûmî hükmün dışında tutulan kimselerden biri kadındır. Nitekim İbnu'l-Munzir, kadın üzerine cuma namazının vâcib olmadığı hususunda icmâ olduğunu aktarmıştır. Ayrıca köle, çocuk, hasta ve bunlar gibi cuma namazına katılmamak için [geçerli] bir özrü bulunan kimseler de [cuma namazı hakkındaki bu umûmî hükmün kapsamı dışındadır.]
Bu konudaki temel [hadîs], Ebû Dâvûd'un rivâyet ettiği şu hadîstir: Dedi ki: Bize Abbâs b. Abdu'l-'Azîm tahdîs etti [ve dedi ki:] Bana İshâk b. Mansûr tahdîs etti [ve dedi ki:] Bize Huraym, Muhammed b. İbrâhîm b. Muhammed b. el-Munteşir'den; o da Kays b. Muslim'den; o da Târık b. Şihâb'dan şöyle dediğini tahdîs etmiştir: Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: 'Cemaatle birlikte cuma namazı -şu dört [sınıf insan] dışında- her müslüman üzerine vâcib bir haktır: Köle, kadın, çocuk ve hasta.'[6] Bu hadîsi, ayrıca Dârekutnî, 'an Ali b. Muhammed b. 'Ukbe eş-Şeybânî'an İbrâhîm b. İshâk b. Ebû'l-'Anbes'an İshâk b. Mansûr tarîkiyle tahrîc etmiştir.[7]
İbn Hazm, [yukarıda geçen hadîsin isnâd zincirinde yer alan] Huraym sebebiyle bu hadîsin illetli olduğunu belirtmiş ve onun mechûl biri olduğunu söylemiştir. Ancak bu görüş, doğrudan ne kadar da uzak ve ne kadar da isâbetsiz bir iddiâdır. Zira A'meş, İsmâ'îl b. Ebû Hâlid, Sa'îd b. Ebû 'Urbe ve daha birçok kimseden rivâyette bulunmuş biri nasıl mechûl olabilir? Üstelik İshâk b. Mansûr, es-Selûlî, Ahmed b. Yûnus, el-Esved b. 'Âmir, Ebû Nu'aym gibi ve bunlardan başka daha nice sika râvîler ondan hadîs rivâyetinde bulunmuşlardır. Ayrıca Yahyâ b. Ma'în, Ebû Hâtim İbn Hibbân [el-Bustî] ve başkaları onun sika olduğunu belirtmişlerdir. 'Usman b. Ebû Şeybe şöyle demiştir: 'O [Huraym], sadûk ve sebt bir râvîdir.' Öte yandan Buhârî ve Muslim, Sahîh'lerinde; diğer sünen sâhibleri de [sünen kitaplarında] ondan hadîs rivâyet ettikleri halde, o nasıl mechûl bir râvî olabilir? Ne var ki bu, İbn Hazm'ın âdetidir: o bir adamı tanımadığında, onun mechûl biri olduğunu iddiâ eder; fakat o kişi, başkalarının yanında tanınan meşhûr bir sika olabilir. Onun bu türde pek çok [hatalı] görüşü bulunmaktadır.
Bu hadîsi ayrıca; Hâkim [en-Nîsâbûrî], 'an Ebû Bekr b. İshâk / 'an 'Ubeyd b. Muhammed / 'an 'Abbâs b. Abdu'l-'Azîm, [yukarıda geçen hadîsin] Ebû Dâvûd'un isnâdıyla [yani onun isnâd zinciri üzerinden][8], 'an Târık b. Şihâb / 'an Ebû Mûsâ el-Eş'arî tarîkiyle tahrîc etmiş ve şöyle demiştir: 'Bu hadîs, Şeyhayn'ın [Buhârî ve Muslim'in] şartına göre sahîh bir hadîstir.'[9] Yine şöyle demiştir: 'Târık b. Şihâb, sahâbeden sayılan kimselerdendir.' Ebû Dâvûd ise şöyle demiştir: 'Târık b. Şihâb, Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem'i görmüş, fakat ondan hiçbir şey işitmemiştir.' Hâfız İbn Hacer şöyle demiştir: '[Târık b. Şihâb] adam iken [yetişkin bir kimse iken] Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem'i görmüştür.' Yine şöyle demiştir: 'Eğer onun Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem ile karşılaştığı sâbit ise, râcih olan görüşe göre o sahâbîdir. Şâyet ondan [doğrudan bir şey] işitmediği sâbit ise, bu takdirde Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem'den yaptığı rivâyet, sahâbî mürseli olur. Sahâbî mürseli ise râcih olan görüşe göre makbûldür.'
Derim ki: Bildiğimiz kadarıyla [Târık b. Şihâb'ın] Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem'den bir şey işitmediği sâbit değildir. Aksine, yetişkin bir kimse iken onu gördüğü sâbit ise, zâhir olan, ondan [bir şey] işitmiş

olmasıdır. Zira onu görmesine rağmen ondan tek bir kelime bile işitmemiş olması uzak bir ihtimaldir. Nitekim Nesâî, ondan [Târık b. Şihâb'tan] pek çok hadîs rivâyet etmiştir. Bu da onun, Târık b. Şihâb'ın sahâbiliğinin sâbit olduğunu kabûl ettiğini göstermektedir.

[Cuma Namazının Seferîye/Yolcuya Vâcib Olmadığı]

Bu umûmî hükmün dışında tutulan kimselerden biri de -ilim ehlinin çoğunluğuna göre- seferîdir/yolcudur. Nitekim Beyhakî'nin kendi isnâdıyla Temîm ed-Dârî'den yaptığı rivâyete göre, Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: 'Cuma namazı -çocuk, köle veya seferî dışında- [her müslümana] vâcibtir.'[10] Ayrıca Dârekutnî, İbn Lehî'a yoluyla -ki bu râvî zayıftır- mechûl bir râvî olan Mu'âz b. Muhammed el-Ensârî'den; onun da Ebû'z-Zubeyr'den; onun da Câbir [b. Abdullah radıyallâhu anh]'tan yaptığı rivâyete göre, Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: 'Kim Allah'a ve âhiret gününe îmân ediyorsa, [bilsin ki] -hasta, kadın, seferî, çocuk veya köle [olması] dışında- cuma günü ona cuma namazı gerekir.'[11] Yine Beyhakî, İbn 'Umer radıyallâhu anhumâ'dan şöyle dediğini tahrîc etmiştir: Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'i şöyle derken işittim: 'Cuma namazı -sâhib olduğunuz köleler ve hastalık sâhibi kimseler dışında- [her müslümana] vâcibtir.'[12] Ancak bu hadîsin isnâdı [problemli olup] incelenmelidir.

Dârekutnî, Abdullah b. Nâfi' yoluyla; o da babasından [Nâfi'den]; o da İbn 'Umer radıyallâhu anhumâ'dan merfû olarak şu hadîsi rivâyet etmiştir: 'Seferî üzerine cuma namazı yoktur.'[13] Ancak [hadîsin isnâdında yer alan] Abdullah [b. Nâfi'] zayıf bir râvîdir. Ayrıca bu sözü, 'Ubeydullah b. 'Umer, Nâfi'den mevkûf olarak rivâyet etmiştir. Bu mevkûf rivâyet ise sahîhtir. Ayrıca, Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem sefere çıkardı; ancak seferde iken cuma namazı kılmazdı. Nitekim Vedâ Haccı'nda Arefe günü cuma gününe denk gelmişti; buna rağmen öğle ile ikindi namazlarını cem ederek kılmış, cuma namazını kılmamıştır. Yine Hulefâ-i Râşidîn de hac ve diğer maksadlarla sefere çıkarlardı; ancak onlardan hiçbiri seferde iken cuma namazı kılmamıştır. Kezâ Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'in diğer sahabileri de, onlardan sonra gelenler de aynı şekilde amel etmişlerdir. [Seferde iken cuma namazı kılmamışlardır.] Bu husûsta icmâ edilmiş olup, bu icmâya muhâlefet etmek câiz değildir.

[Cuma Namazı İçin Cemaat Şartı]

Müslümanlar, cuma namazı[nın sahîh olabilmesi] için cemaatin şart olduğu hususunda ittifâk etmişlerdir. Ancak kim olduğu bilinmeyen kimselerden aktarılan bir görüşe göre, cuma namazı tek kişi üzerine de vâcibtir. [İbn Hacer el-'Askalânî'nin] Fethu'l-Bârî'de İbn Hazm'dan aktardığına göre, o bu görüşü bazılarına ait bir görüş olarak nakletmiştir.

Derim ki: [İbn Hazm'a ait] el-Muhallâ adlı eseri inceledim; ancak bu görüşü orada göremedim. Lâkin İbn Ebî Şeybe, Sufyân es-Sevrî'den [cuma namazı sırasında meydana gelmesi muhtemel] bir durum hakkında şu rivâyeti nakletmiştir: 'Kişi cuma namazına başlar, sonra abdesti bozulur; ardından gidip abdest alır ve geri döndüğünde cemaatin namazı tamamlamış olduğunu görürse, konuşmadığı sürece namazını [abdestini bozmadan] önceki kısmın üzerine binâ edip tamamlar.' Fakat [Sufyân es-Sevrî'den nakledilen] bu söz, onun cuma namazını tek kişi üzerine vâcib gördüğünü göstermez. Nitekim Sufyân'ın bu kişi hakkında [tek başına] cuma namazı hükmünü isbât etmesi, onun cuma namazının başında cemaatle birlikte namaza girmiş olması sebebiyledir. Bunu da şuradan anlıyoruz ki; [Sufyân'ın sözünün mefhûmuna göre] bu kişi eğer konuşmuş olsaydı, [namazını abdestini bozmadan önceki kısmın üzerine binâ edip tamamlayamayacak ve dolayısıyla] onun üzerine cuma namazı vâcib olmayacaktı.

Bunun [yani cuma namazının sahîh olabilmesi için cemaatin şart olduğunun] delîli ise Kitâb ve Sünnet'tir. Kitâb'tan delîli, yüce Allah'ın şu sözüdür: 'Ey îmân edenler! Cuma günü namaz için nidâ edildiğinde [ezan okunduğunda] Allah'ı zikretmeye doğru sa'y edin [gidin.]'[14] [Âyette geçen

emir], cem'/çoğul sigasıyla gelmiştir; dolayısıyla bu da cuma namazının ancak cemaat üzerine vâcib olduğuna delâlet etmektedir. [Bu emir hakkında] böyle denilmiştir.
Sünnet'e gelince, cuma namazının ancak cemaat üzerine vâcib olduğuna dâir hadîsler oldukça fazladır. [Bu hüküm], istikrâ [tümevarım] ve mefhûm yöntemleriyle çıkarılmıştır. İstikrâ yöntemine gelince; bu, zikredilmeyecek kadar açıktır. Nitekim ne Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem'den, ne sahâbeden, ne de başkalarından cuma namazını tek başına kıldıkları nakledilmiştir. Ayrıca hiç kimseye de cuma namazını tek başına kılması emredilmemiştir. Mefhûm yöntemine gelince; [bu hüküm] pek çok hadîste [geçmektedir.] Bunlardan biri, daha önce zikri geçen Târık [İbn Şihâb'ın şu] hadîsidir: 'Cemaatle birlikte cuma namazı, her müslüman üzerine vâcib bir haktır.'[15] [Bu hadîste cuma namazı] 'cemaatle birlikte' [ifâdesi ile] kayıt altına alınmış olup; bu ifâdenin mefhûmu, cuma namazının ancak cemaat üzerine vâcib olmasını gerektirmektedir.
[Cuma Namazı İçin Şart Koşulan Cemaat Sayısı]
Âlimler, [cuma namazı için cemaatin şart olduğu hususunda ittifâk ettikten] sonra, cuma namazı için şart koşulan cemaat sayısı[nın asgari sınırı] hakkında -pek çok farklı görüş ortaya koyarak- ihtilâf etmişlerdir.
Birinci Görüş: Cuma namazı, ancak belde halkından kırk erkeğin hâzır bulunmasıyla geçerli olur [kılınabilir. İbn Ebî 'Umer İbn Kudâme el-Makdisî], eş-Şerh[u'l Kebîr 'alâ'l-Mukni'] adlı kitabında bu görüşün 'Umer b. Abdulazîz, Abdullah b. Abdullah b. 'Utbe, Mâlik ve Şâfi'î'den rivâyet edildiğini zikretmiştir. Ayrıca Ahmed'den meşhûr olan mezheb de budur.
İkinci Görüş: Cuma namazı, ancak elli erkek ile geçerli olur. İbn Hazm, bu görüşü 'Umer b. Abdulazîz'den nakletmiştir. Ayrıca bu, Ahmed'den rivâyet edilen bir görüştür. Zira Dârekutnî şöyle rivâyet etmiştir: Bize Muhammed b. El-Hasen en-Nekkâş tahdîs etti [ve dedi ki:] Bize Muhammed b. Abdurrahmân eş-Şâmî ve el-Huseyn b. İdrîs tahdîs ettiler [ve dediler ki:] Bize Hâlid b. el-Heyyâc tahdîs etti [ve dedi ki:] Bana babam, Ca'fer b. ez-Zubeyr'den; o da el-Kâsım'dan; o da Ebû Umâme'den şöyle dediğini tahdîs etmiştir: Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: 'Elli kişi üzerine cuma namazı gerekir. Bunun altında [daha az sayıda olanlar üzerine cuma namazı] yoktur.'[16] Dârekutnî şöyle demiştir: Ca'fer b. ez-Zubeyr metrûk bir râvîdir. Derim ki: Aynı şekilde Dârekutnî'nin şeyhi [Muhammed b. El-Hasen en-Nekkâş] da metrûk'tur. Ayrıca Hâlid b. el-Heyyâc da metrûk'tur.
Yine Şeyh Şemsuddîn İbn Ebî 'Umer, Şerhu'l-Mukni'de, Hâfız Ebû Bekr en-Neccâd'ın, bu hadîsi Abdulmelik er-Rekkâşî'den; onun da Recâ b. Seleme'den; onun da 'Abbâd b. 'Abbâd'dan; onun da Ca'fer b. ez-Zubeyr'den buna benzer bir şekilde rivâyet ettiğini zikretmiştir. Aynı şekilde Dârekutnî bu hadîsi, başka bir yoldan Ca'fer b. ez-Zubeyr tarîkiyle[17], aynı lafızlarla, ancak 'Bunun altında [daha az sayıda olanlar üzerine cuma namazı] yoktur' ifadesi olmaksızın rivâyet etmiştir. Özetle, bu hadîsin medârı Ca'fer b. ez-Zubeyr'dir. [Yani hadîsin rivâyet yolları dönüp dolaşıp onda birleşmektedir.] O ise sâkıt [sikalık vasfını kaybetmiş] bir râvîdir.
Ayrıca İbn Ebî 'Umer, eş-Şerh[u'l Kebîr 'alâ'l-Mukni'] adlı kitabında, Zuhrî'den; onun da Ebû Seleme'den şöyle dediğini aktarmıştır: 'Ebû Hureyra'ya: 'Cuma namazı kaç kişi üzerine vâcib olur?' diye sordum. O da şöyle dedi: 'Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'in ashâbı elli kişiye ulaşınca, Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem onlarla birlikte cuma namazını kıldı.''[18] Bu eseri en-Neccâd rivâyet etmiştir. İbn Ebî 'Umer bu eseri [eş-Şerhu'l Kebîr'de] bu şekilde zikretmiştir; ancak Zuhrî'den önceki râvîleri [isnâdın üst kısmını] zikretmemiştir ki, eserin isnâdı üzerinde bir inceleme yapılabilsin! Üstelik bu eser, isnâd yönünden incelenmese bile bâtıldır. Çünkü Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'in ashâbı henüz Mekke iken elliden daha fazla bir sayıya ulaşmıştı; buna rağmen Nebî

sallallâhu aleyhi ve sellem'in onlara cuma namazı kıldırdığı nakledilmemiştir. Bu da söz konusu eserin sahîh olmadığını göstermektedir.
Üçüncü Görüş: Cemaat üç kişi olup imâm da dördüncüleri olursa, cuma namazını kılarlar. Bu, Ahmed'den rivâyet edilen bir görüştür. Ebû Hanîfe, Leys b. Sa'd, Zufer [b. el-Huzeyl] ve Muhammed b. el-Huseyn de bu görüştedir. Bu görüşe, Dârekutnî'nin Velîd b. Muhammed el-Mevkırî tarîkiyle rivâyet ettiği şu hadîsi delîl olarak getirmişlerdir: [el-Mevkırî dedi ki:] Bize Zuhrî tahdîs etti [ve dedi ki:] Bana Ümmü Abdullah ed-Devsiyye tahdîs etti [ve] dedi ki: Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: 'Cuma namazı -sadece dört kişi bile olsalar- bir imâmları bulunan her köy halkına vâcibtir.'[19] Dârekutnî şöyle demiştir: 'Velîd b. Muhammed metrûk bir râvîdir. Bu rivâyet Zuhrî'den sahîh değildir. [Nitekim Velîd b. Muhammed'in] ondan [Zuhrî'den] yaptığı bütün rivâyetler metrûktur.' Ayrıca [Dârekutnî], bu rivâyeti Zuhrî'den, bundan başka iki ayrı tarîkle daha tahrîc etmiştir.
İbn Hazm, isnâd yönünden bu rivâyetle delîl getirilemeyeceğini açıkladıktan sonra şöyle demiştir: 'Ebû Hanîfe, bu habere [yukarıda zikri geçen rivâyete] muhâlefet eden ilk kişidir. Çünkü o, köylerde cuma [namazı kılınabileceği] görüşünü kabûl etmezdi; bilakis [cuma namazının] yalnızca büyük yerleşim yerlerinde/şehirlerde [kılınabileceğini görüşünde idi. Cuma namazında cemaat sayısı ile ilgili aktardığımız] bütün bu rivâyetler sahîh değildir. Hatta sahîh olsalar bile, onlardan hiçbirinde [cuma namazı için şart koşulan cemaat sayısı hakkında] delîl olabilecek bir taraf bulunmamaktadır. Çünkü bu rivâyetlerin hiçbirinde, [cemaatin] zikredilen sayıdan daha az olduğu durumda cuma namazının düşeceğine delâlet eden bir şey yoktur. Ayrıca mechûl bir râvî olan Ravh b. Ğutayf'dan şöyle bir sâkıt [değersiz, çok zayıf] hadîs rivâyet edilmiştir: 'Sayıları iki yüze ulaştığında, Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem onlara cuma namazı kıldırdı.' Eğer [cuma namazı için belirli bir sayıyı şart koşan] bu kimseler, [cemaat sayısını belirlemek için bu tür hadîslerde geçen] en büyük sayıyı esas alacaklarsa, bu haber, [konuyla ilgili rivâyetler arasında] en büyük sayıyı göstermektedir. Şâyet en küçük sayıyı esas alacaklarsa, inşâallah daha küçük sayıyı gösteren bir hadîsi ileride zikredeceğiz.'[20] [İbn Hazm'ın sözleri burada] sona erdi.
Dördüncü Görüş: Cuma namazı, üç kişi ile geçerli olur: biri hutbe verir, diğer ikisi de [hutbeyi] dinler. Bu görüş Evzâî'ye âittir. [İbn Ebî 'Umer], eş-Şerh[u'l Kebîr 'alâ'l-Mukni]'de böyle zikretmiştir.
Derim ki: Bu, Ahmed'den nakledilen bir rivâyettir. Şeyh Takıyyuddîn İbn Teymiyye rahimehullâhu teâlâ da bu görüşü tercîh etmiştir. Bu görüş, önceki görüşlerin hepsinden daha kuvvetlidir. [Bu görüşü tercîh edenler] Allah teâlâ'nın şu buyruğu ile delîl getirmişlerdir: 'Ey îmân edenler! Cuma günü namaz için nidâ edildiğinde [ezan okunduğunda] Allah'ı zikretmeye doğru sa'y edin [gidin.]'[21] Demişlerdir ki: [Âyette geçen] bu [emir], cem'/çoğul sigasıdır. Cem'/çoğul sigasının en azı da üçtür. [Bunun yanında] Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem'in şu sözüyle de [delîl getirmişlerdir:] 'Üç kişi olduklarında, içlerinden biri onlara imâmlık etsin. İmâmlığa en lâyık olanları ise, Kur'ân'ı en iyi okuyanlarıdır.'[22] Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem onlara [ashâbına] imâmeti/imâmlığı emretmiştir. Bu [emir], bütün namazlardaki imâmlık hakkında umûmî/genel bir hükümdür. [Dolayısıyla bu hükme], cuma namazı da, cemaat [ile kılınan diğer namazlar] da [dahildir.] Ayrıca aslolan, cuma namazının mukîm olan cemaat üzerine vâcib olmasıdır. Bunlar da cuma namazının kendilerine vâcib olduğu cemaattir. [Bu hükmün, yani cuma namazının vucûbiyyetinin] onlardan düştüğüne dâir aslen hiçbir delîl yoktur.
Beşinci Görüş: Cuma namazı, on iki kişi ile geçerli olur. Bu görüş, Rabî'a ve Mâlik'ten nakledilen meşhûr görüştür. Nitekim [delîl olarak] şu rivâyet zikredilmiştir: 'Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem Medîne'de bulunan Mus'ab'a yazı göndererek, ona zevâl vaktinde iki rek'at namaz kıldırmasını ve bu iki rek'atlık namaz için hutbe îrâd etmesini emretmiştir. Mus'ab b. 'Umeyr de [bu emre uyarak] Sa'd b. Hayseme'nin evinde on iki kişiye cuma namazı kıldırmıştır.'[23] Yine Câbir b. Abdullah'tan şöyle

dediği rivâyet edilmiştir: 'Biz Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem ile birlikte namaz kılarken yiyecek taşıyan bir kervan çıkageldi. Bunun üzerine insanlar hemen bu kervana doğru yöneldiler. Şöyle ki, Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem'in yanında sadece on iki kişi kalmıştı. Bu olay üzerine şu âyet nâzil oldu: '[Ey Rasûlüm!] Onlar bir ticâret ya da bir eğlence gördüklerinde ona [yönelip] dağılıp gittiler ve seni ayakta bıraktılar.' (Cuma, 11)[24] Bu hadîs, Buhârî ve Muslim tarafından ittifâkla rivâyet edilmiş olup, hadîsin lafzı Buhârî'ye âittir. Ebû Nu'aym [el-İsfahânî]'nin el-Mustehrac adlı kitabındaki lafızda ise şöyle geçmektedir: 'Biz Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem ile birlikte namazda iken…'[25] Bu da, onların dağılıp gitmelerinin namaza girdikten sonra gerçekleştiği husûsunda zâhir [açık] bir lafızdır. Nitekim Hâfız İbn Hacer de böyle söylemiştir. Lâkin Muslim'de ve diğer hadîs kaynaklarındaki lafız şu şekildedir: 'Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem hutbe verirken…'[26] [Bu hadîsin] her iki rivâyetine göre de bu hadîsten çıkarılan delâlet vechi açıktır. Zira [cuma namazının sahîh olabilmesi için] başlangıçta mu'teber olan [şart koşulan] sayı, hutbe ve namazın devamı sırasında da korunmalıdır. Dolayısıyla [Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem'in yanında kalan] on iki kişiden fazlasının [cuma namazından] ayrılıp gitmesiyle cuma namazı bâtıl olmadığına göre, bu durum göstermektedir ki, bu sayı [yani on iki kişi, cuma namazının sahîh olabilmesi için] yeterlidir. Buhârî rahimehullah, es-Sahîh'inde bu hadîs üzerine şu bab başlığını koymuştur: 'Cuma Namazı Kılınırken Cemaatin Bir Kısmının İmâmdan Ayrılıp Gitmesi Durumunda İmâmın Ve Geriye Kalan Cemaatin Namazının Câiz Olduğu Bâbı.'

Derim ki: İnsaf sâhibi kimseler için açıktır ki; bu istidlâl, Es'ad b. Zurâre'nin kırk kişilik sahâbe topluluğuna cuma namazı kıldırması[27] [rivâyetine dayanarak] 'Cuma namazı ancak kırk kişiyle geçerli olur' görüşüne istidlâlde bulunmaktan daha kuvvetlidir.

Lâkin bu istidlâlin peşinden [şöyle bir itiraz] ileri sürülebilir: Muhtemeldir ki, Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem onlar geri dönünceye kadar [hutbeye] devam etmiştir; yahut cuma namazının geçerli olacağı [sayıya ulaşacak] kadar sahâbî geri dönmüştür; yahut onlar [yani ayrılıp gidenler] hutbenin rukünlerini işitmişlerdir; yahut da [Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem] cuma namazını öğle namazı[na çevirerek] tamamlamıştır.

Derim ki: Bu itirazın zayıf olduğu oldukça açıktır. Çünkü bunlar, hiçbir delîli olmayan iddiâlardır. Zira, ne Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem'in hutbede iken onların geri döndükleri, ne cuma namazının geçerli olacağı [sayıya ulaşacak] kadar sahâbînin geri döndüğü, ne de onların [ayrılıp gidenlerin] hutbenin rukünlerini işittikleri nakledilmiştir! [Böyle bir durumda] aslolan, [cuma namazı için şart koştukları kırk] sayısının bulunmamış olmasıdır. Nitekim bu ve benzeri ihtimâllerle sahîh hadîsler terk edilemez. Şâyet bu kapı açılacak olursa, pek az kimse dışında hiç kimse için delîl kalmaz.

Hadi onların [yani cuma namazının geçerli olacağı sayıya ulaşacak kadar sahâbînin] geri dönmüş olabileceği ihtimâlini sizin lehinize kabûl edelim; ancak size göre de [cuma namazının sahîh olabilmesi için] başlangıçta şart koşulan sayı, [hutbe ve namazın] devamı sırasında korunmalıdır. Halbuki bu durumda söz konusu sayı, [hutbe veya namazın] devamı sırasında mevcut değildir. [Zira Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem namazda iken veya hutbe verirken cuma cemaatinin sayısı kırkın altına, yani on ikiye kadar düşmüştür.]

Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem'in cuma namazını öğle namazı olarak tamamlaması [ihtimâli]ne gelince; bu, en bâtıl iddiâlardan biridir. Zira [cuma namazından] dağılma durumu, ya Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem hutbede iken vukû bulmuştur; ya da namazda iken vukû bulmuş, o da cuma namazına niyyet ettikten sonra [niyyetini değiştererek] namazını öğle namazı olarak tamamlamıştır. Her iki varsayıma göre de bu ihtimal bâtıldır. Nitekim birinci varsayıma göre; eğer cuma namazını [ilk başından] öğle namazı olarak kıl[dır]saydı, mutlaka bu, en meşhûr olaylardan biri olurdu; ve iki

bayramın aynı güne [yani bayramın cuma gününe] denk gelmesi ve benzeri durumlarda Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem'in verdiği hüküm nasıl nakledildi idiyse, bu olay da mutlaka nakledilirdi. [Lâkin böyle bir olayın] nakledilmemesi, bu ihtimâlin bâtıl olduğunu ve hiçbir aslının bulunmadığını göstermektedir. Ayrıca siz, [cuma namazı için] kırk kişinin şart olduğunu söylüyorsanız, [şunu bilirsiniz ki] Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'in herhangi bir özür olmaksızın cuma namazını terk etmesi câiz olmaz. [Şâyet cuma namazının sıhhati için kırk kişi şart olmuş olsaydı, Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem dağılıp gidenleri öylece bırakmaz]; aksine onlara geri dönmelerini emreder ve onlara cuma namazını kıldırırdı. O halde bu, [yani Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem'in cuma namazını ilk başından öğle namazı olarak kıldırmış olabileceği varsayımı] kesinlikle bâtıldır.
İkinci varsayıma göre de bu ihtimal aynı şekilde bâtıldır. Zira Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem cuma namazı niyyetiyle namaza başladıktan sonra onu öğle namazı olarak tamamlamış olsaydı, bu da en meşhûr olaylardan biri olurdu; ümmetin bunu hıfzedip nakletmeyi terk etmesi câiz olmazdı. Madem ki [böyle bir olay] nakledilmemiştir, öyleyse bu durum, söz konusu ihtimâlin bâtıl olduğunu ve hiçbir aslının bulunmadığını göstermektedir.
Şâyet denilirse ki: Dârekutnî ve Beyhakî, bu hadîsi Ali b. 'Âsım'an Husayn b. Abdurrahmân 'an Sâlim b. Ebû'l-Ca'd / 'an Câbir b. Abdullah tarîkiyle rivâyet etmişlerdir: Câbir radıyallâhu anh dedi ki: 'Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem cuma günü bize hutbe verirken yiyecek taşıyan bir kervan çıkageldi. Derken [insanlardan bazıları] Bakî'e inip kervana doğru yöneldiler, dağılıp gittiler ve Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'i terkettiler. Onun yanında sadece kırk kişi kalmıştı. Ben de onların arasındaydım.'[28]
[Buna cevap olarak] şöyle denilir: Dârekutnî şöyle demiştir: '...sadece kırk kişi [kalmıştı] ifadesini bu isnadda Husayn [b. Abdurrahmân]'tan Ali b. 'Âsım dışında hiç kimse rivâyet etmemiştir. Husayn [b. Abdurrahmân]'ın [diğer] talebeleri ise [hadîsin lafzında] ona [Ali b. 'Âsım'a] muhâlefet etmişler ve şöyle demişlerdir: Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'in yanında sadece on iki kişi kalmıştı.' Ya'kûb b. Şeybe şöyle demiştir: '[Ali b. 'Âsım] -Allah'ın rahmeti bizim ve onun üzerine olsun- dindar, sâlih ve hayır ehli kimselerdendi; son derece takvâlı biriydi. Ancak hadîslerinde [hadîsin sıhhatine] zarar veren bazı âfetler [illetler] bulunmaktadır.' Sâlih b. Muhammed şöyle demiştir: '[Ali b. 'Âsım] benim nazarımda yalan söyleyen kimselerden değildir. Lâkin vehim sâhibidir. [Hadîs rivâyetinde çokça yanılıp hata eden biridir.] Hıfzı zayıftır, vehmi çoktur. Hadîslerde hataya düşer; onları[n merfû olmayanlarını] merfû kılar, hadîsler[in isnâdları ve metinlerin]de kelimelerin yerlerini değiştirir. Ancak [onun bu haller dışındaki] diğer hadîsleri sahîh ve mustakîmdir.' Zekeriyyâ es-Sâcî şöyle demiştir: 'Sıdk ehlindendi, ancak hadîs konusunda kuvvetli biri değildir.' Ali b. el-Medînî'ye Ali b. 'Âsım sorulduğunda 'Hadîs konusunda ma'rûf biridir. Fakat münker hadîsler rivâyet etmiştir' derdi. Yahyâ b. Ma'în şöyle demiştir: 'Leyse bi-şey' / Hiçbir şey değildir[29]. Onunla [hadîsleriyle] ihticâc edilmez. Münker hadîsler rivâyet etmiştir.' Ahmed b. [Ebû Hayseme] Zuheyr [b. Harb] şöyle demiştir: 'Yahyâ b. Ma'în'e denildi ki: Ahmed b. Hanbel, Ali b. 'Âsım kezzâb değildir, diyor. O da şöyle cevap verdi: Hayır, vallahi! Ali, onun [Ahmed b. Hanbel'in] nazarında hiçbir zaman sika olmamıştır. Zaten ondan tek bir harf dahi tahdîs etmemiştir. Böyle iken [Ali], bugün nasıl olur da onun nazarında sika olabilir?' Mahmûd b. Ğaylân şöyle demiştir: 'Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Ma'în ve Ebû Hayseme [Zuheyr b. Harb] onu [yani hadîslerini itibardan] düşürmüşlerdir.' Zehebî de Muhtasaru's-Sunne'de şunları zikretmiştir: 'Ali b. 'Âsım vâhîdir [çok zayıf bir râvîdir.]'
Derim ki: Özetle, o [Ali b. 'Âsım], sâlih bir adamdır. Ancak söylenildiği gibi: 'Dîvânların kâtipleri ve hesap tutan muvazzafları olduğu gibi, hadîsleri de bilen birtakım adamlar vardır.' [Yani her işin bir ehli vardır.]

Şâyet [cuma namazı için kırk kişi şartını koşanlar tarafından] denilirse ki: Câbir hadîsinin Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem'in cuma günü [cuma] namazı[nı] hutbeden önce kıldırdığı döneme âit olduğu söylenmiştir. Nitekim Ebû Dâvûd, el-Merâsîl adlı kitabında bu hadîsi rivâyet etmiş ve şöyle demiştir: Bize Mahmûd b. Hâlid, el-Velîd'den [onun şöyle dediğini] tahdîs etti: Bana Ebû Mu'âz Bukeyr b. Ma'rûf, Mukâtil b. Hayyân'dan şunları işittiğini haber verdi: 'Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem -tıpkı bayram namazlarında olduğu gibi- cuma günü namazı hutbeden önce kıldırırdı. Hatta bir gün, Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem cuma namazını kıldırmış, hutbe veriyordu. Derken bir adam [mescidden] içeri girerek şöyle demişti: Dihye b. Halîfe, ticâretiyle [ticâret mallarıyla] geldi.' Yani: [insanlardan bazıları, onun bu sözleri üzerine Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem hutbe verirken hutbeyi bırakıp] dağılıp gitmişlerdi; ve Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem'in yanında çok az bir topluluk kalmıştı. [Rivâyetin devamı şu şekildedir: '...İnsanlar çıkıp gittiler. Zira hutbeyi terk etmenin hiçbir sakıncası olmadığını zannediyorlardı. Bunun üzerine Allah azze ve celle şu âyeti indirdi: '[Ey Rasûlüm!] Onlar bir ticâret ya da bir eğlence gördüklerinde ona [yönelip] dağılıp gittiler.'[30] Bu olayın ardından Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem cuma günü hutbeyi öne aldı, namazı ise [hutbeden sonraya] te'hîr etti.'][31]
Buna pek çok yönden cevap verilir:
Birincisi: Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem'in cuma günü namazı hutbeden önce kıldırdığına dâir -bu mu'dal hadîs dışında- sahîh hadîslerde hiçbir şey vârid olmamıştır. Dolayısıyla bu mu'dal hadîsle herhangi bir hüküm sâbit olmaz.
İkincisi: Bukeyr b. Ma'rûf, fîhi-makâl'dir [onun hakkında birtakım tenkitler vardır.] İbn Mubârek onun hakkında şöyle demiştir: 'Onu [hadîslerini] at gitsin.' Ahmed b. Hanbel, oğlu Abdullah'ın [ondan yaptığı] rivâyette şöyle demiştir: 'Zâhibu'l-hadîs'tir [hadîsleriyle ihticâc edilmeyecek kadar şiddetli zayıf bir râvîdir.' Buna karşılık] Buhârî'nin [Ahmed'den yaptığı] rivâyette ise Ahmed şöyle demiştir: 'Onda bir beis görmüyorum.' Ebû Hâtim ve Nesâî'nin [Bukeyr b. Ma'rûf hakkındaki] sözleri de buna benzerdir. Zehebî, el-Muğnî fî'd-Du'afâ'da şöyle demiştir: 'İbn Mubârek onun vâhî [çok zayıf bir râvî] olduğunu belirtmiştir. İbn 'Adî şöyle demiştir: Onda bir beis olmadığını umuyorum.'
Üçüncüsü: [Ebû Dâvûd'un el-Merâsîl'de rivâyet ettiği] bu hadîs, mu'dal bir hadîstir. Çünkü Mukâtil b. Hayyân, Tebeu't-Tâbi'în dönemindendir. Onunla nübüvvet asrı arasında uçsuz bucaksız çöller [yani hadîsin senedinde uzun kopukluklar, râvî düşmeleri] vardır.
Altıncı Görüş: İmâm ile birlikte bir kişi bulunduğunda cuma namazını kılarlar. İbrâhîm en-Neha'î, el-Hasen b. Sâlih b. Hayy, Dâvûd [ez-Zâhirî] ve Zâhirîler bu görüştedir. Bu görüş sâhiplerinin delîli, yüce Allah'ın şu sözüdür: 'Ey îmân edenler! Cuma günü namaz için nidâ edildiğinde [ezan okunduğunda] Allah'ı zikretmeye doğru sa'y edin [gidin] ve alışverişi bırakın.'[32] Allah teâlâ [bu âyette] umûm ifâde eden bir lafızla umûmen bütün mü'minlere cuma namazına gitmelerini emretmiştir. Tıpkı şu buyruğuyla bütün mü'minlere, kendisine ve rasûlüne itaat etmeyi emrettiği gibi: 'Ey îmân edenler! Allah'a itaat edin ve Rasûle itaat edin.'[33] Cuma namazı için ezan okunduğunda cumaya gitme emri, tıpkı Allah'a ve Rasûlüne itaat emri gibi umûmîdir/ genel bir hükümdür. [Bütün mü'minler bu hükme dâhildir.] Zira [âyetlerde geçen] bu iki ifâde de lafız bakımından aynıdır. [İbn Hazm şöyle demiştir:] 'Dolayısıyla -bu emrin dışında tutulması husûsunda açık bir nas veya kesin bir icmâ bulunan kimseler hâriç- hiç kimsenin bu emrin ve bu hükmün dışında tutulması câiz değildir. Bu durum, yalnızca tek başına olan bir kişi hakkında söz konusu olabilir.'[34]
Ayrıca şöyle demişlerdir: [Bu görüşün delîllerinden bir diğeri şudur:] Cuma namazı için [belirli] bir sayının bulunması gerektiği icmâ ile sâbittir. Sahîh'te yer alan Mâlik b. Huveyris'in şu hadîsinden dolayı bu sayı [en az] iki olmalıdır: Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: 'İkiniz sefere çıktığınızda ezan okuyun ve kamet getirin; [yaşça] en büyüğünüz ikinize imâmlık etsin.'[35] Nebî

sallallâhu aleyhi ve sellem [bu hadîste] iki kişi için namazda cemaat yapma hükmünü vermiştir. Dolayısıyla cuma namazı da böyledir.
Yine şöyle demişlerdir: [Bu görüşün delîllerinden bir diğeri de şudur:] Târık b. Şihâb hadîsinde Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: 'Cemaatle birlikte cuma namazı her müslüman üzerine vâcib bir haktır.'[36] Bu hadîste Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem, cuma namazının cemaat ile birlikte kılınmasını -herhangi bir sayı ile kayıtlandırmakszın mutlak bir ifâde ile- vâcib kılmıştır. Şâri'nin kelâmındaki mutlak ifâdeler, [konuyla ilgili diğer naslarda yer alan] mukayyed ifâdelere hamledilir. Bu sebeple biz de Şâri'nin lisânında 'cemaat' lafzının kullanımına baktık. Gördük ki bu lafız, yukarıda geçen Mâlik b. Huveyris hadîsi ile Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem'in 'İki kişi ve daha fazlası cemaattir'[37] sözünden dolayı iki kişi ve daha fazlası hakkında kullanılır. 'İki kişi ve daha fazlası cemaattir' hadîsini İbn Mâce, İbn 'Adî, Dârekutnî ve Beyhakî rivâyet etmişlerdir. Ancak [Beyhakî], bu hadîsin Ebû Mûsâ [el-Eş'arî] yoluyla gelen isnâdının zayıf olduğunu söylemiştir. Ayrıca Musned'inde Ahmed, Taberânî ve İbn 'Adî, bu hadîsi Ebû Umâme yoluyla rivâyet etmişlerdir. Yine İbn Sa'd, Beğavî ve Ebû Mansûr el-Mâverdî, bu hadîsi el-Hakem b. 'Umeyr yoluyla rivâyet etmişlerdir. Yine Dârekutnî, bu hadîsi 'Usmân b. Abdurrahmân el-Medenî / 'an ebîhi / 'an ceddihi 'Amr İbnu'l-'Âs tarîkiyle rivâyet etmiştir. Bu [isnâdda yer alan] 'Usmân b. Abdurrahmân'ın kadılık yapmış olabileceği söylenmiş; fakat metrûk sayılmıştır. Özetle, bu hadîsin rivâyet yollarının ve râvîlerinin çokluğu nazar-ı dikkate alındığında, bu durum hadîse kuvvet kazandırmaktadır. Ki zaten tek dayanak bu hadîs değildir; bilakis [bu hususta yukarıda] geçen Mâlik b. Huveyris hadîsine i'timâd edilmiştir. Gördüğün üzere bu görüş oldukça kuvvetlidir.
Şâyet denilirse ki: Eğer cuma namazı iki kişi üzerine vâcib olsaydı, bu mutlaka Selef zamanında yapılırdı.
[Buna cevap olarak] şöyle denilir: Bu itiraz ne kadar da uzak [zayıf ve isâbetsizdir!] Zira âdeten köyler [kasabalar ve şehirler] iki veya üç kişi için kurulmaz. Dolayısıyla Selef zamanında bunun yapılmamış olması [yani onların zamanında iki kişiyle cuma namazının kılınmamış olması], bunun vâcib olmadığına delâlet etmez. Çünkü bunun yapılmamış olması, sebebinin bulunmayışından kaynaklanmıştır; o da, bir köy [veya şehirde yalnızca] iki kişinin ikâmet ediyor olmasıdır. Bu ise [o dönemde] alışılmış bir durum değildi. Biz ise, farazî böyle bir durum gerçekleşirse, zikrettiğimiz gerekçelerden dolayı hüküm işte bu olur, onu söylüyoruz. Öte yandan bu itirazın zayıf olması sebebiyle ne Ahmed, ondan gelen herhangi bir rivâyette; ne cuma namazının üç kişi üzerine vâcib olduğu görüşünde olan Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye; ne de -bunun sahîh bir itiraz olmadığını bildiklerinden ötürü- cuma namazının üç kişi üzerine vâcib olduğuna kâil olan diğer âlimler bu itirazı itibara almışlardır.
Şâyet denilirse ki: Berâet-i zimmet asıldır. [Aslolan kişinin zimmetinin herhangi bir borç, suç ve yükümlülükten berî olmasıdır.] Dolayısıyla [bu kâide gereğince], kişinin zimmetinin [herhangi bir şeyle] yükümlü olduğuna dâir bir delîl bulunmadıkça onu yükümlü sayamayız.
[Buna cevap olarak] şöyle denilir: Aslolan, kişinin zimmetinin cemaatle namazdan berî olmasıdır; bu sözünüz doğrudur. Ancak bu husûsta bir emir vârid olduğu için, aslolan [zimmetin bu emirle] yükümlü olmasıdır. Bu yükümlülüğü ıskât eden herhangi bir delîl bulunmadıkça bu aslî hükümden çıkamayız. Esâsen, tek bir kişi[nin bulunması durumu] dışında buna dâir hiçbir delîl yoktur.
Şâyet denilirse ki: [Öne sürdüğünüz] bu delîl, [sayıları iki olan iki] kişinin zimmetinin [cuma namazı ile] yükümlü olması için yeterli değildir.
[Buna cevap olarak] şöyle denilir: Vucûbun [cemaatle namazın vâcib olmasının] asıl kabûl edilmesi, kişinin zimmetinin [cuma namazı ile] yükümlü olması için yeterlidir. Zira kırk kişiden az olanlar

üzerinden bu yükümlülüğün [cuma namazının] düşeceğine dâir herhangi bir delîl olmadıkça bu aslî hükümden çıkılmaz. Nitekim buna dâir bir delîl de yoktur. Ya bu aslî hükme, [yani cemaatle namazın vâcib olması aslî hükmüne] zikrettiğimiz delîller de eklenince durum nasıl olur? [Elbette bu görüşümüz daha açık ve daha kuvvetli olur!]
Bununla birlikte siz, bu [tür bir] delîl bulunmaksızın, nice zimmetleri yükümlülük altına sokarak müslümanlara eziyet ediyorsunuz. Tıpkı şehir dışında olup cuma kılınan yer ile arasında bir fersah mesafe bulunan kimseler üzerine cuma namazını vâcib kılarak onları yükümlülük altına soktuğunuz gibi. Halbuki buna dâir hiçbir delîl yoktur. Ve yine siz, hiçbir delîl bulunmaksızın [imâmları], cuma hutbelerinin her iki bölümünde de Kur'ân'dan [en az] bir âyet okumakla yükümlü kılıyorsunuz. Yine hiçbir delîl bulunmaksızın, cuma namazı ehlinden [en az] kırk kişinin hutbe verilirken hâzır olmasını [şart koşarak] müslümanların zimmetlerini yükümlülük altına sokuyorsunuz. Ve yine siz, hutbenin cuma vakti girmeden önce [verilmesinin] sahîh olmayacağını [söyleyerek] müslümanların zimmetlerini yükümlü kılıyorsunuz. Oysa ki buna dâir de hiçbir delîl yoktur.
Ayrıca bakla, merdiyen rezenesi (bir kimyon türü), kimyon, kisfer [kişniş] otu, keten tohumu, salatalık, hıyar, tere tohumu, turp, aspir, acı bakla, susam gibi ürünlerde zekatı vâcib kılarak müslümanların zimmetlerini yükümlü kılıyorsunuz; buna karşılık patlıcan tohumu, [yemlik] kurumuş ot, havuç, sidr [hünnap=çiğde], uşnân [çöven otu], hatmî, kekik, mersin bitkisi ve benzeri ürünlerden ise zekatı düşürüyorsunuz. Kimi zaman delîlsiz olarak zimmetleri yükümlü kılıyor, kimi zaman da yine delîlsiz olarak onları yükümlülüklerden beraat ettiyorsunuz [yani yükümlü tutmuyorsunuz.]
Yine siz, hiçbir sahîh delîl bulunmaksızın, üzerinde Ramazan'dan oruç borcu bulunan ve hiçbir mazereti olmaksızın bu kaza borcunu diğer Ramazan ayına kadar erteleyen kimseye, hem kaza orucunu tutmasının hem de her gün için bir miskîni doyurmasının vâcib olduğunu [söyleyerek] zimmetleri yükümlü kılıyorsunuz. Halbuki bu görüş, Allah teâlâ'nın şu sözüne muhâliftir: 'Artık sizden kim [ramazan günlerinde] hasta yahut sefer üzerinde olur [da orucunu yer]se, [tutamadığı günler] sayısınca diğer günlerde [oruç tutması gerekir.]'[38]
Sonra da dediniz ki: [Oruç borcu olan kimse] diğer Ramazan ayına kavuşmadan önce ölürse, onun adına [sadece] her gün için bir miskîn doyurulur. [Böyle diyerek] delîlsiz olarak onun üzerinden kaza orucunu ıskât ettiniz ve sahîh bir delîl olmaksızın onun zimmetini [her gün için bir miskîni] doyurma [fidyesi] ile yükümlü tuttunuz. Halbuki [bu görüşünüz], Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem'in sahîh hadîste geçen şu sözüne aykırıdır: 'Kim, üzerinde oruç borcu olduğu halde ölürse, onun yerine velisi oruç tutar.'[39]
Yine siz, ihrâmlı iken başında üç tane saç telini tıraş edene, yahut burnundan üç tane kıl yolana, yahut üç tırnağını kesene -buna dâir hiçbir delîl bulunmaksızın- kan akıtmayı [fidye olarak kurbân kesmeyi] vâcib kılarak zimmetleri yükümlü kılıyorsunuz. [Bunlar gibi] hiçbir sahîh delîle dayanmaksızın zimmetleri yükümlü kıldığınız daha pek çok şey vardır. Bunların peşine düşüp [tek tek saymaya kalksak], elbette söz uzayıp gider.
Yedinci Görüş: Cuma namazı altı kişi ile geçerli olur. Bu görüş, Rabî'a'dan gelen bir rivâyette onun görüşü olarak geçmektedir. Ancak bu görüşün dayanağının ne olduğunu bilmiyorum. [Zira] Rabî'a'dan rivâyet edilen meşhûr görüş, daha önce de aktardığımız üzere cuma namazının on iki kişiyle geçerli olduğudur.[40]
Sekizinci Görüş: Cuma namazı yedi kişi ile geçerli olur. Bu görüş, İkrime'nin görüşü olup, ayrıca İbn Hâmid ve Ruûsu'l-Mesâil'de Ebu'l-Huseyn'in zikrettiğine göre, Ahmed [b. Hanbel]'den de rivâyet edilen bir görüştür.
Dokuzuncu Görüş: Cuma namazı yirmi kişi ile geçerli olur. Bu görüşü İbn Habîb, Mâlik [b. Enes]'ten

rivâyet etmiştir.
Onuncu Görüş: Cuma namazı otuz kişi ile geçerli olur. Bu görüşü İbn Hazm, bazı kimselerden aktarmıştır.
On Birinci Görüş: Cuma namazı seksen kişi ile geçerli olur. Bu görüşü Mâverdî, Şâfi'î âlimlerinden aktarmıştır.
On İkinci Görüş: Cuma namazı köy halkından üç kişiyle; şehir halkından ise kırk kişiyle geçerli olur. Bu, Ahmed'den rivâyet edilen bir görüş olup, bu rivâyet İbn 'Akîl tarafından zikredilmiştir. Hanbelî âlimlerden el-Hâvî [fi'l-Fıkhi 'alâ mezhebi'l-İmâmi Ahmed b. Hanbel] sâhibi [Ebû Tâlib Abdurrahmân b. 'Umer el-Basrî el-'Abdeliyyânî] şöyle demiştir: 'Bana göre en sahîh olan görüş budur.' Ayrıca bu konuda bundan başka görüşler de ileri sürülmüştür.
Cuma namazının, ancak kendilerine cuma namazı vâcib olan kimselerden kırk kişinin hâzır bulunmasıyla geçerli olacağını söyleyenler, [şu hadîsi] delîl olarak getirmişlerdir: Dârekutni ve Beyhakî, İshâk b. Hâlid b. Yezîd tarîkiyle [onun şöyle dediğini] rivâyet etmişlerdir: Bize Abdulazîz b. Abdurrahmân tahdîs etti [ve dedi ki:] Bize Husayf, 'Atâ b. Ebû Rebâh'tan; o da Câbir'den şöyle dediğini tahdîs etmiştir: 'Sünnet, [öteden beri şu şekilde] uygulanmakta idi: Her üç kişilik grup için bir imâm vardır. Her kırk ve üzeri kimseler için ise cuma, udhiye [kurban bayramı] ve fıtır [Ramazan bayramı] vardır.'[41]
Demişlerdir ki: Bu [hadîs], cuma namazının kırk kişi üzerine vâcib olduğu husûsunda sarîh bir nastır. Bu hadîsin mefhûmuna göre ise, cuma namazı kırktan daha az sayıda olan kimseler üzerine vâcib değildir.
Deriz ki: Bu hadîs, sâkıttır [değersizdir, çok zayıftır]; çünkü Abdulazîz b. Abdurrahmân tarîkiyle rivâyet edilmiştir, o ise zayıf bir râvîdir. Beyhakî şöyle demiştir: 'Bu hadîs, delîl olmaya elverişli değildir.' Kaldı ki sahîh olsa bile, onda bizim aleyhimize delîl olabilecek bir şey yoktur. Zira, bu hadîsin vâcib kıldığına biz de vâcibtir diyoruz. [Kırk ve üzeri kimseler üzerine cuma namazının vacib olduğunu biz de söylüyoruz.] Üstelik bu hadîs, eğer cuma namazı için kırk kişinin şart koşulmasına delîl olacaksa, aynı şekilde cemaatle namaz için de [üç sayısının] şart koşulmasına delîl olsun! Halbuki siz buna kâil değilsiniz.
[Cuma namazı için kırk kişiyi şart koşanlar] demişlerdir ki: Ebû Dâvûd, Sünen'inde şöyle demiştir: Bize Kuteybe b. Sa'îd tahdîs etti [ve dedi ki:] Bize İbn İdrîs, Muhammed b. İshâk'tan; onun da Muhammed b. Ebû Umâme b. Sehl'den; onun da babasından [Ebû Umâme b. Sehl'den]; onun da Abdurrahmân b. Ka'b b. Mâlik'ten, ki o, babası Ka'b b. Mâlik'in görme melekesi gittikten sonra ona kılavuzluk ederdi; onun da babası Ka'b b. Mâlik'ten tahdîs ettiğine göre, '[Ka'b b. Mâlik] cuma günü ezanı işittiğinde Es'ad b. Zurâre'ye rahmet okurdu. Bunun üzerine ona dedim ki: Ezanı işittiğinde [neden] Es'ad b. Zurâre'ye rahmet okuyorsun? O da şöyle dedi: Çünkü o, [Medîne'de civarındaki] Hezm-i Nebît [denilen bir köy]deki [Ensârdan olan] Beyâda oğulları harresinde [siyah taşların bulunduğu arazide], Nekî'u'l-Hasımât denilen yerde [Hasımât'ta bulunan su birikintisinde] bize cuma namazını kıldıran ilk kişidir. Ona dedim ki: O gün kaç kişiydiniz? Dedi ki: Kırk [kişiydik.]'[42] Bu hadîsi ayrıca İbn Mâce, İbn Hibbân, İbn Huzeyme, Dârekutnî, Hâkim ve Beyhakî rivâyet etmişlerdir. Beyhakî [bu hadîs hakkında] şöyle demiştir: 'Bu, isnâdı hasen bir hadîstir.' Ayrıca İbnu'l-Munzir, İbn Hazm ve başkaları bu hadîsin isnâdının sahîh olduğunu belirtmişlerdir.
Demişlerdir ki: 'Bu hadîsin, [cuma namazının kırk ve üzeri kimseler üzerine vâcib olduğuna dâir] delâlet vechi şudur: Ümmet, [cuma namazının sıhhat şartı olarak] belirli bir sayının şart koşulduğu husûsunda icmâ etmiştir. Cuma namazı da ancak Kitâb ve Sünnet ile sâbit olan tevkîfî [yani nasla belirlenmiş] bir sayı ile sahîh olur. Cuma namazının kırk kişiyle câiz olduğu sâbit olduğuna

göre, bundan daha azı[yla cuma namazının kılınması] -sahîh bir delîl olmaksızın- câiz değildir. [Nitekim] Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem'in kırk kişiden daha az sayıda sahâbe ile cuma namazı kıldığı sâbit olmamıştır.'[43] Bedruddîn ez-Zerkeşî şöyle demiştir: 'Bazıları, [bu hadîs üzerine] tevcîhte bulunmuşlar ve şöyle demişlerdir: [Medîne'de Es'ad b. Zurâre'nin kıldırdığı] bu [namaz], İslâm'da kılınan ilk cuma namazıdır. Cuma namazının farziyeti ise Mekke'de nâzil olmuştu. [O sırada] Medîne'de, oraya hicret edenlerden ve orada İslâm'a girenlerden kırk veya daha fazla müslüman vardı. Daha sonra sayıları kırka ulaşıncaya kadar bu şekilde iki sene boyunca [cuma namazı] kılmadılar. Bu da, kırktan daha az sayıda olan kimselere cuma namazının vâcib olmadığına delâlet etmektedir.'[44]

Buna pek çok yönden cevap verilir:

Birincisi: İbnu'l-Munzir ve İbn Hazm'ın söyledikleridir. [Muhallâ'da geçen] lafız şu şekildedir: 'Bunda [Ka'b b. Mâlik hadîsinde, lehinize] hiçbir delîl yoktur. Zira Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem, kırk kişiden daha azıyla cuma namazının câiz olmayacağını söylememiştir. Evet, cuma [namazı] kırk kişiyle de, kırktan daha fazlasıyla da, kırktan daha azıyla da vâcibtir.'[45]

İkincisi: [Bu görüş sâhibinin] 'Cuma namazının kırk kişiyle câiz olduğu sâbittir' şeklindeki sözüne gelince, [ona] şöyle cevap verilir: Cuma namazının kırk kişiyle câiz olduğunun sâbit olmadığını [ilerleyen açıklamalarda] -inşâallah- bu delîlinizden göreceksin.

Üçüncüsü: [Bu görüş sâhibinin] 'Cuma [namazı], ancak Kitâb ve Sünnet ile sâbit olan [tevkîfî, yani nasla belirlenmiş] bir sayı ile sahîh olur' şeklindeki sözü, sadece bir iddiâdan ibârettir. Aksine, [sizin iddiâ ettiğiniz gibi] cuma namazı için belirli bir sayının şart olduğu sâbit olup da Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem bu namaz için belirli bir sayı tayin etmemişse, bu durum cuma namazının mümkün olan en az sayıyla da câiz olduğuna delâlet eder. Ancak tek kişi bundan müstesnâdır; zira Sünnet ve icmâya göre, cuma namazı tek kişi üzerine vâcib değildir.

Dördüncüsü: [Bu görüş sâhibinin] 'Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem'in kırk kişiden daha az sayıda sahâbe ile cuma namazı kıldığı sâbit olmamıştır' şeklindeki sözüne gelince, [ona şöyle cevap verilir:] Eğer [bununla], onun cuma namazını -kırk kişiden daha azıyla- tüm namaz boyunca kıldığı sarîh olarak sâbit değildir, demek istiyorsa, bu böyledir [doğrudur]. Ancak, ister bir nas, isterse zâhir bir lafızla; ister namazın bir kısmında, isterse tamamında, Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem'in cuma namazını -kırk kişiden daha azıyla- kıldığı sâbit değildir, demek istiyorsa, [bilsin ki] daha önce geçen Câbir hadîsi onun bu iddiâsını reddeder: 'Biz Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem ile birlikte namaz kılarken yiyecek taşıyan bir kervan çıkageldi. İnsanlar hemen bu kervana doğru yöneldiler. Şöyle ki, Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem'in yanında sadece on iki kişi kalmıştı.' Bu hadîsi Buhârî tahrîc etmiştir. Ebû Nu'aym [el-İsfahânî]'nin el-Mustehrac adlı kitabındaki lafızda ise şöyle geçmektedir: 'Biz Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem ile birlikte namazda iken…' Hâfız İbn Hacer şöyle demiştir: 'Bu [rivâyet], onların [cuma namazından] dağılıp gitmelerinin namaza girdikten sonra gerçekleştiği husûsunda zâhir [açık] bir nastır.'

Başka bir yönden [şöyle denilir: Cuma namazı için] kırk kişi şartını koşanlar, başlangıçta şart koştukları sayının [cuma namazının] devâmı sırasında da şart olduğunu söylerler. Şâyet böyleyse [yani bu görüşe kâil iseler, Câbir hadîsinde] hangi ihtimâl kabûl edilirse edilsin, bu esâslarına göre cuma namazının kırk kişiden daha azıyla da câiz olması gerekir; aksi takdirse bu esâsları çürümüş olur. Nitekim onlar, Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem namazda iken dağılıp gitmişlerdi: ister Buhârî'nin anladığı gibi Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem geride kalanlarla namazı tamamlamış olsun, ister [dağılıp gidenler] geri dönmüş ve Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem namazı onlarla birlikte tamamlamış olsun, isterse dağılıp gitmeleri hutbe sırasında vukû bulmuş olsun, [hangi ihtimâl kabûl edilirse edilsin,

bu, onların söz konusu esâsını geçersiz kılar.] Bu hadîse karşı cevap olarak ileri sürdükleri bütün ihtimâller de bâtıldır; zira bu ihtimâller, ancak gayba taş atmak [mesnetsiz tahminlerde bulunmak] kâbilindendir.

Beşincisi: [Yukarıda zikri geçen Ka'b b. Mâlik hadîsi üzerine] '[Es'ad b. Zurâre'nin kıldırdığı] bu [namaz], İslâm'da kılınan ilk cuma namazıdır' şeklinde tevcîhte bulunanın bu sözü, zan ve tahminden ibârettir. Nitekim ileride -inşâallah- karşıt delîl olarak geleceği üzere, Mus'ab b. Ûmeyr'in on iki kişiye cuma namazı kıldırdığı vârid olmuştur. Ayrıca Ka'b b. Mâlik'in 'Es'ad b. Zurâre, bize cuma namazını kıldıran ilk kişidir' sözü ile Mus'ab'ın on iki kişiye cuma namazı kıldırması arasında herhangi bir çelişki yoktur. Zira Ka'b'ın 'Es'ad b. Zurâre, bize cuma namazını kıldıran ilk kişidir' sözünün, Ka'b'ın Es'ad b. Zurâre'den önce kendilerine cuma namazı kıldıran birini bilmediği anlamına gelebileceği gibi; [Mus'ab b. 'Umeyr gibi Sa'd b. Hayseme'nin evinde değil de] açık bir şekilde ilk defa onlara cuma namazını kıldıran kişi olduğu anlamına gelmesi de muhtemeldir. Yahut [bu namazı] cuma diye işâret eden [adlandıran] ilk kişi olması, bunun da onun kendi ictihâdı ile gerçekleştiği ve bu günü seçmesinde hakka isâbete muvaffak kılınması [şeklinde de anlaşılabilir.] Ancak [Ka'b b. Mâlik hadîsinde cuma namazı için] bu sayının [kırk sayısının] şart koşulduğuna dâir hiçbir delîl yoktur.

Altıncısı: Bu tevcîhi yapanın sözlerinde, kendi iddiâsını çürüten bir husûs vardır. O da şu sözüdür: '[O sırada] Medîne'de oraya hicret edenlerden [ve orada İslâm'a girenlerden] kırk veya daha fazla kişi vardı.' Bununla birlikte bir de şöyle demiştir: 'Cuma namazının farziyeti Mekke'de nâzil olmuştu.' Bu sözlerinin, iddiâsını çürütme vechi ise şudur: Eğer Medîne'de kırktan fazla müslüman mevcût idiyse, ve sen de cuma namazının Mekke'de farz kılındığını iddiâ ediyorsan, öyleyse neden -senin iddiâna göre- cuma namazı için şart koşulan sayı mevcût olduğu halde iki sene boyunca [cuma namazını] kılmadan durdular.

Yedincisi: [Bu tevcîhi yapanın] 'Daha sonra sayıları kırka ulaşıncaya kadar bu şekilde [... cuma namazı] kılmamışlardır' şeklindeki sözüne gelince, [ona] şöyle cevap verilir: Bu sözden anlaşıldığı kadarıyla onlar, sayıları kırka ulaşmadıkça cuma namazını kılmamayı kastetmişlerdi. Bu ise sahâbeye atılmış bir yalandır. Zira onların sayıları kırka ulaşmadıkça cuma namazını kılmamayı kastettiklerini kim söylemiş ki? Kaldı ki, sayıları kırka ulaşmadıkça cuma namazını kılmamayı kastettikleri sâbit olsaydı bile, yine de bu sözde, buna eksik [ve zayıf] bir delâlet olurdu. O halde bu [rivâyet], söz konusu sayının [cuma namazı için] şart koşulmuş bir sayı olarak değil, tesâdüfen vukû bulduğunu göstermektedir. Bu da gayet açıktır.

Sekincisi: Eğer Sahâbe radıyallâhu anhum'un kıldığı bu cuma namazının onlara [hicretten önce] farz olduğu ve bu hadîsten çıkardığınız üzere kırk sayısının da şart olduğu sâbit olsaydı, bu sayının [cuma namazının] başlangıcında şart olduğu şeklindeki esâsınıza göre, bu hadîsin [cuma namazından] dağılıp gitme kıssası hakkındaki Câbir hadîsi ile neshedilmiş olması gerekirdi. Çünkü bu, [yani Es'ad b. Zurâre'nin Medîne'de kırk kişiye kıldırdığı cuma namazı], Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem'in Medîne'ye gelişinden önce gerçekleşmişti. Câbir hadîsi ise onun Medîne'ye gelişinden sonradır. İster [cuma namazından] dağılıp gitmeleri namaz sırasında, isterse hutbe sırasında vukû bulmuş olsun, [her iki durumda da] size göre şart koşulan sayının hutbenin ve namazın rukünlerinde hâzır bulunmaları gerekir. Oysa ki onların bu rukünlerden herhangi birinde hâzır bulundukları sahîh değildir.

Dokuzuncusu: Onların sayıları kırka ulaşmadıkça cuma namazını kılmamayı kastettikleri sâbit olsaydı bile, [cuma namazı için] başlangıçta şart koşulan sayının [cuma namazının] devâmı sırasında da şart olduğu şeklindeki esâsınıza göre, aynı şekilde bunda, yine [sizin lehinize] bir delîl olmazdı. Zira Ka'b hadîsi ile en fazla, bu sahâbenin bir fiilidir, denilebilir. Buna karşılık Câbir hadîsi ise [doğrudan] Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem'in fiili[ni anlatmakta]dır. Şüphesiz ki onun fiili, ittibâ etmeye başkalarının

fiillerinden daha lâyık ve daha evlâdır. Ki o [yani Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem'in fiili, cuma namazı için] başlangıçta aranan sayının [cuma namazının] devâmı sırasında da arandığı şeklindeki esâsınızı nakzetmektedir. Çünkü sizin dediğiniz gibi olsaydı, Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem'in kıldığı cuma namazının bâtıl olması gerekirdi. [Zira onun yanında on iki kişi kalmıştı.] Allah böyle bir şeyden münezzehtir. [O'nun rasûlünün kıldığı namazın batıl olması asla düşünülemez!]
Onuncusu: Ebû Dâvûd'un el-Merâsîl adlı kitabında Zührî'den rivâyet ettiği şu hadîs [bu görüşe/cuma namazı için kırk kişinin şart koşulmasına] muârızdır/aykırıdır: 'Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem Mus'ab b. 'Umeyr'i Medîne'ye gönderdiğinde, Mus'ab on iki kişilik bir gruba cuma namazı kıldırmıştı.'[46] Bu hadîsi ayrıca Taberânî, el-Evâil adlı kitabında Sâlih b. Ebû'l-Ehdar / 'an Zuhrî / 'an Ebû Bekr b. Abdurrahmân / 'an 'Ukbe b. 'Amr Ebû Mes'ûd el-Ensârî tarîkiyle muttasıl olarak rivâyet etmiştir. [Ebû Mes'ûd el-Ensârî] şöyle demiştir: 'Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem gelmeden önce Medîne'de ilk cuma namazını kıldıran Mus'ab b. 'Umeyr'dir. Onlar (yani cuma cemaati) on iki kişiydi.'[47] Her ne kadar [muhaddislerin] çoğunluğu, Sâlih b. Ebû'l-Ehdar'ı zayıf bir râvî görmüşse de, İmâm Ahmed [onun hakkında] şöyle demiştir: 'Onunla [hadîsleriyle] delîl getirilir/yustedellu bih ve [başka rivâyetleri takviye için] ona [hadîslerine] itibar edilir/yu'teberu bih.' Zehebî de el-Mîzân adlı kitabında şöyle demiştir: 'Sâlihu'l-hadîs'tir [hadîsleri yazılır].'
Buna göre bilmiş oldun ki, Sâlih b. Ebû'l-Ehdar'ın bu hadîsinin terkedilmesini gerektiren bir durum yoktur. Bilakis onun bu hadîsine itibar edilir. Ancak ondan daha sahîh bir hadîs onun hadîsine muârız olursa, bu takdirde hadîsi metrûk olup terkedilir. Burada ise söz konusu hadîsine muârız olan bir hadîs yoktur. Ka'b b. Mâlik hadîsi ise ona [Sâlih b. Ebû'l-Ehdar'ın bu hadîsine] muârız değildir. Çünkü Ka'b b. Mâlik, bizzat hâzır bulunduğu cuma namazında görüp hıfzettiği şeyleri anlatmıştır; başkası da [Ebû Mes'ûd el-Ensârî veya başka bir sahâbî de] bizzat hâzır bulunduğu cuma namazında görüp hıfzettiği şeyleri anlatmıştır. Dolayısıyla bu iki hadîs arasında herhangi bir çelişki yoktur.
Öte yandan Beyhakî bu iki hadîsi şöyle cem etmiştir: 'On iki kişi ile kastedilenler, Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'in, Müslümanlara Kur'ân öğretmesi ve namaz kıldırması için Medîne'ye gönderdiği Mus'ab b. 'Umeyr'in beraberinde yahut onun hemen peşinden [Medîne'ye gönderdiği] nakîblerdir/temsilcilerdir.' Ancak [söz konusu iki hadîsi] bu şekilde cem etmenin/uzlaştırmanın tekellüf/zorlama olduğu açıktır. Bununla birlikte Beyhakî'nin bu sözü, onun yanında bu hadîsin sâbit olduğuna veya hasen olup en azından delîl olmaya elverişli olduğuna delâlet eder. Zira, eğer böyle olmasaydı, bu iki hadîsi cem etmeye çalışmaz; bilakis onları cem etmektense -Ka'b [b. Mâlik] hadîsi isnâd bakımından daha sahîh olsa da- bu hadîsin zayıf olduğunu belirtmekle yetinirdi.
On Birincisi: İmâmu'l-Hâfız es-Suheylî şöyle demiştir:[48] 'Sahâbenin cuma namazını kılması, bu namazın farz kılınmasından ve bu isimle adlandırılmasından önceydi. Ayrıca bu, onlara cuma namazı emredilmeden önce Allah teâlâ'nın onlara bir hidâyetidir. Daha sonra Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem'in hicretinin ardından Cuma sûresi nâzil olmuş ve böylece cuma namazının farziyeti, artık sâbit bir hüküm olmuştur.' Ulemânın çoğunluğunun görüşü de cuma namazının farziyetinin Medîne'ye hicretten sonra nâzil olduğu yönündedir. Nitekim [İbn Hacer], Fethu'l-Bârî'de ulemânın çoğunluğundan bu görüşü aktarmıştır. [Buna karşılık] Şeyh Ebû Hâmid el-İsferânî'den de cuma namazının Mekke'de farz kılındığını nakletmiştir. [Ancak] Hâfız [İbn Hacer bu görüş hakkında] 'Bu garîbtir' demiştir. Kezâ onun [İbn Hacer'in] talebesi olan [Şihâbuddîn] el-Kûrânî de [el-Kevseru'l-Cârî ilâ Riyâdi Ehâdîsi'l-Buhârî isimli] Buhârî şerhinde Ebû Hâmid'in görüşünü aktardıktan sonra bu görüşün zâhir [açık ve güçlü bir görüş] olmadığını ifâde etmiştir.
Öte yandan es-Suheylî, Muslim ve Ebû Dâvûd'un şeyhi olan, ayrıca müsned ve tefsîr sâhibi Hâfız 'Abd b. Humeyd'den şöyle dediğini zikretmiştir: Bize Abdurrezzâk, Ma'mer'den; o da Eyyûb'tan; o da

İbn Sîrîn'den şöyle dediğini tahdîs etmiştir: 'Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem [Medîne'ye] gelmeden önce ve cuma [namazının farziyeti] nâzil olmadan önce Medîne halkı bir araya toplanmıştı. Ensâr demişti ki: 'Yahûdîlerin her yedi günde bir araya toplandıkları bir günleri var. Hristiyanların da böyle bir günü var. Haydi, biz de bir gün belirleyip o günde bir araya toplanalım; Allah'ı zikredelim ve O'na şükredelim.' Veya buna benzer bir ifâde kullandılar. Dediler ki: 'Cumartesi günü yahûdîlere; pazar günü ise hristiyanlara aittir; siz de [toplanıp bir araya geleceğiniz günü] yevm-i 'arûbe olarak belirleyin.' O vakit cuma gününü yevm-i 'arûbe diye isimlendiriyorlardı. Sonrasında Es'ad b. Zurâre'nin yanında toplandılar. O da o gün onlara iki rek'at namaz kıldırdı. Onun [Es'ad b. Zurâre'nin] yanında toplandıkları için o güne 'cuma' adını verdiler. Ardından onlar için bir koyun kesti; hem öğle yemeğini hem de o gece akşam yemeğini [o koyunun etinden] yediler. Bunun üzerine Allah teâlâ bu konuda şu âyeti indirdi: 'Ey îmân edenler! Cuma günü namaz için nidâ edildiğinde [ezan okunduğunda] Allah'ı zikretmeye doğru sa'y edin [gidin.] (Cuma, 9)'[49]

Derim ki: Bu rivâyeti ayrıca Abdurrezzâk [es-San'ânî] tahrîc etmiştir. Bu rivâyette, onların sayısının kırktan daha az olduğuna dâir bir delîl vardır. Zira kırk kişinin tek bir koyunla hem öğle hem de akşam yemeği yemesi âdeten mümkün değildir. Ayrıca bu rivâyet, onların bu cuma namazını, [yaptıkları] bir ictihâd ile kıldıklarına delâlet etmektedir. Onlar, [bu ictihâdlarıyla] es-Sahîh'te [Buhârî ve Müslim'de] yer alan şu hadîse de [muvâfakat ederek] isâbet etmişlerdir. [Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur:] 'Biz, [zaman bakımından] en son gelenleriz [son ümmetiz]; fakat kıyâmet gününde [fazîlet bakımından önceki ümmetlerden] önde olacağız. Oysa ki onlara bizden önce kitap verilmişti; bize ise onlardan sonra kitap verilmiştir. İşte bu [cuma günü, ta'zîm etmekle] emrolundukları günleri idi. Fakat [bu günü terkedip, sonradan] bu konuda ihtilâfa düştüler. [Yahûdîler cumartesi gününü, hristiyanlar ise pazar gününü ta'zîm ettiler.] Allah da bizi ona [cuma gününü ta'zîm etmeye] hidâyet etti.'[50]

[Yukarıda geçen] İbn Sîrîn'in mürsel rivayeti, bu hadîsle birlikte [düşünüldüğünde], söz konusu sahabîlerin bunu kendi ictihâdlarıyla yaptıklarına ve cuma gününü [kendi tercîhleriyle] seçtiklerine delâlet etmektedir. Bu durum, Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem'in bunu Mekke'de iken vahiy yoluyla bilmesine; ancak -cuma namazının Mekke'de farz kılındığı kabûl edilse de- bu namazı [orada iken] ikâme etmeye imkân bulamamasına mâni değildir. Buna binâen 'Allah bizi ona [cuma gününü ta'zîm etmeye] hidâyet etti' buyruğunun anlamı hakkında söylenen görüşlerden birine göre hidâyet, hem tevfîk [amel etme başarısı] hem de beyân [hükmün açıklanması] yönüyle gerçekleşmiş olmaktadır.

Dediler ki: Ebû'd-Derdâ radıyallâhu anh'tan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: 'Kırk kişi bir araya toplandığında, artık onlar üzerine cuma namazı gerekir.'

Deriz ki: Bu hadîs bâtıldır; hiçbir aslı yoktur ve hadîs kitaplarının hiçbirinde bilinmemektedir. Gerçi sahîh bile olsa, yine de onda [sizin lehinize] delîl olabilecek esâsen hiçbir şey yoktur. Zira, bu hadîsin vâcib kıldığına biz de vâcibtir diyoruz. [Kırk ve üzeri kimseler üzerine cuma namazının vacib olduğunu biz de söylüyoruz.]

Yine onlar, [bu görüşlerini takviye etmek için] Ebû Umâme radıyallâhu anh'ın 'Kırk kişi olmadan cuma [namazı] yoktur' sözünü öne sürmüşlerdir. Deriz ki: Bu, çok zayıf ve bâtıl rivâyetlere sarılmaktan ibârettir. Çünkü Ebû Umâme'nin böyle bir söz söylediği aslen bilinmemektedir. Aksine, daha önce Dârekutnî'nin rivâyetinde geçtiği üzere, Ebû Umâme'den bunun tam aksi bir rivâyet gelmiştir. Şâyet aslı bilinmeyen bu münker hadîs delîl kabul edilecekse, o halde yine onun [Dârekutnî'nin rivâyet ettiği] münker ve sâkıt hadîs de delîl kabûl edilmelidir. [O rivâyette Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur:] 'Elli kişi üzerine cuma [namazı] gerekir. Bunun altında [daha az sayıda olanlar üzerine cuma namazı] yoktur.'[51] Dârekutnî'nin bu rivâyeti daha önce [ikinci görüşte] geçmişti.

[Kırk kişi şartını ileri sürenler] dediler ki: [Cuma namazı için] miktarı üç, dört veya iki olarak belirlemek, reyin hiçbir dahlinin olmadığı bir alanda rey ile hüküm vermektir. Zira [bu konuda] miktarın ta'yîni tevkîfîdir.

Buna karşılık, bu görüşe kâil olanlar ise onlara şöyle cevap vermişlerdir: Sizin [cuma namazı için] akıllı, mukîm, erkek ve hür kırk kişiyi şart koşmanız, bu da reyin hiçbir dahlinin olmadığı bir alanda rey ile hüküm vermektir. Üstelik bu, Allah teâlâ'nın cuma namazını bütün mü'minler üzerine vâcib kıldıktan sonra, kırktan daha az sayıda olan kimseler üzerinden bu namazı[n farziyetini] düşürmeniz anlamına gelir. İşte bu, hakkında Kitâb'tan, Sünnet'ten, icmâdan, sahabî kavlinden ve sahîh kıyâstan hiçbir delîl bulunmadan [sırf] rey ile hüküm vermektir. [Buna ilâveten bir de] bu kırk kişinin vucûb ehli kimseler [yani cuma namazının kendilerine vacib olduğu kimseler] olmasını şart koşmanız, ikinci bir tahakkümdür. Bunun hakkında da Kitâb'tan, Sünnet'ten ve icmâdan hiçbir delîl yoktur. Zira sizin, kırk kişi şartına dâir elinizdeki en güçlü delîl Ka'b [b. Mâlik] hadîsidir. Ne var ki [yukarıda zikrettiğimiz açıklamalarda], bu hadîste kırk kişinin şart koşulduğuna dâir hiçbir delîl bulunmadığı açığa çıkmıştı. Kaldı ki bu hadîste [kırk kişinin] şart koşulduğuna dâir bir delîl bulunduğu kabûl edilse bile, bu kırk kişinin vucûb ehli [cuma namazının kendilerine vâcib olduğu] kimselerden olmasına dâir hiçbir delîl yoktur. Çünkü söz konusu hadîste sadece onların sayısının kırk olduğu geçmektedir; onların vucûb ehli kimselerden oldukları ve tamamının hür olduğu belirtilmemiştir. Hatta içlerinde kölelerin ve çocukların bulunmuş olması da muhtemeldir. [Görüldüğü üzere onların] bu [görüşü], Allah teâla'nın dîninde hiçbir delîle dayanmayan sırf bir tahakkümden ibârettir.

Zikrettiğimiz ve temellendirdiğimiz husûslar sayesinde anlayış sâhibi ve insâflı kimseler için doğru yol açıkça ortaya çıkmıştır. Allah hakkı söyler ve [doğru] yola iletir. Allah en iyisini bilendir. Allah, Muhammed'e salat eylesin.

Kaynak: Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım el-'Âsımî en-Necdî, ed-Duraru's-Seniyye fî'l-Ecvibeti'n-Necdiyye, 5/10-35

18 Şevvâl 14476 Nisan 2026

[1] Cuma, 9[2] Muslim, 652[3] Muslim, 865; Nesâî, 1370; İbn Mâce, 794, 1127; Ahmed, 1/239, 1/254, 1/335, 2/84; Dârimî, 1570[4] Tirmizî, 500; Nesâî, 1369; Ebû Dâvûd, 1052; Tirmizî, 506; İbn Mâce, 1125; Ahmed, 3/424; Dârimî, 1571[5] İbn Huzeyme, 1857; İbn Hibbân, 4133; İbn Mâce, 1126; Ahmed, 3/332[6] Ebû Dâvûd, 1067[7] Dârekutnî, 1577[8] Hâkim'in isnâd zinciri, Abbâs b. Abdu'l-'Azîm'den Târık b. Şihâb'a kadar Ebû Dâvûd'un isnâdıyla örtüşmektedir: Hâkim'in tam isnâdı şu şekildedir: ﻲﺑﺮﺑﻦﻋﻆﻴﻈﻌﻟﺍﺪﺒﻋ ﻦﺑ ﺲﻧﺃﺑﻋ ﻞﻴﻠﺟﻟﺍ ﺪﻤﺤﻣ ﻦﺑ ﺪﻳﺒﻋ ﻪﻴﻘﻔﻟﺍ ﻖﺤﺳﺇ ﻦﺑ ﺮﻛﺑ ﻮﺑﺃ ﺙﺪﺣ ﺙﺪﺣ ﻖﻳﺮﻃ ﻦﻋ ﻢﻠﺴﻣ ﻦﺑ ﺲﻴﻗ ﻦﻋ ﺮﺷﺘﻨﻤﻟﺍ ﻦﺑ ﺪﻤﺤﻣ ﻦﺑ ﻢﻴﻫﺍﺮﺑﺇ ﻦﻋ ﻒﺴﻧ ﻦﺑ ﻢﻴﺮﻫ ﻮﺑﺃ ﻦﻋ ﺺﻨﺤﻟﺍ ﻦﺑ ﻮﺼﻨﻣ ﻦﺑ ﺮﻴﻫﺯ ﻦﻋ ﻢﻴﻫﺍﺮﺑﺇ ﻦﻋ ﻞﻴﺒﻨﻟﺍ ﻲﺑ ﷺ، [9] Hâkim, 1072[10] Beyhakî, 5633[11] Dârekutnî, 1576[12] Beyhakî, 5634; Muslim, 1456; Tirmizî, 1132, 3016, 3017; Nesâî, 3333; Ebû Dâvûd, 2155, 4473; Ahmed, 1/95, 1/135, 1/145, 3/72, 3/84 [13] Dârekutnî, 1582[14] Cuma, 9[15] Ebû Dâvûd, 1067[16] Dârekutnî, 1580[17] Dârekutnî, 1581[18] İbn Ebî 'Umer, eş-Şerhu'l Kebîr 'alâ'l-Mukni', 5/198-199[19] Dârekutnî, 1592, 1593, 1594[20] İbn Hazm, el-Muhallâ bi'l-Âsâr, 3/249-250[21] Cuma, 9[22] Muslim, 672; Nesâî, 782; Ahmed, 11298[23] Beyhakî, 5617[24] Buhârî, 2064; Muslim, 863[25] Ebû Nu'aym el-İsfahânî, el-Musnedu'l-Mustehrac 'alâ Sahîhi Muslim, 1945[26] Muslim, 863[27] Es'ad b. Zurâre'nin bu rivâyeti, on ikinci görüş altında geçmiştir.[28] Dârekutnî, 1583; Beyhakî, 5627[29] Yahyâ b. Ma'în, bir râvî hakkında 'Leyse bi-şey'/Hiçbir şey değildir' ifâdesini kullanırsa, bununla ya o râvinin rivâyet ettiği hadîslerin çok az olduğunu kastetmiştir, ya da onu şiddetli bir şekilde cerh etmiştir. Abdulazîz b.

Muhammed b. İbrâhîm el-Abdullatîf, bunu Devâbıtu'l-Cerhi ve't-Ta'dîl (s.167) adlı kitabında Hedyu's-Sêrî (s.421) ve Talî'atu't-Tenkîl (s.55) kitaplarından aktarmaktadır.[30] Cuma, 11[31] Ebû Dâvûd, el-Merâsîl, 62[32] Cuma, 9[33] Nisâ, 59[34] İbn Hazm, el-Muhallâ bi'l-Âsâr, 3/251[35] Buhârî, 628; Muslim, 674; Tirmizî, 205; Nesâî, 634, 635, 669, 781; Ebû Dâvûd, 589; İbn Mâce, 979; Ahmed, 3/436, 5/53; Dârimî, 1253[36] Ebû Dâvûd, 1067[37] İbn Mâce, 972[38] Bakara, 184[39] Buhârî, 1952; Muslim, 1147; Ebû Dâvûd, 2400; Ahmed, 6/69[40] Bkz: Beşinci Görüş.[41] Dârekutni, 1579; Beyhakî, 5607[42] Ebû Dâvûd, 1069[43] es-Suyûtî, el-Hâvî li'l-Fetâvâ, 1/78. Beyhakî ve başkalarının sözü olarak nakledilmiştir.[44] Allâme Şeyh Suleymân b. Abdullah'ın, Bedruddîn ez-Zerkeşî'ye nisbet ederek aktardığı bu sözün hangi eserde geçtiğine dair yaptığımız araştırmalarda, sözün Zerkeşî'ye ait herhangi bir kaynağına rastlanmamıştır. Bununla birlikte İbn Receb, Fethu'l-Bârî'sinde (8/312) buna benzer bir sözü Kâdî Ebû Ya'lâ'ya ve başkalarına nisbet etmektedir. Ayrıca Kâdî Ebû Ya'lâ, et-Ta'lîkatu'l-Kebîra (3/132) adlı kitabında bunu, yukarıda zikri geçen Ka'b b. Mâlik'in sözünden çıkarılan bir delâlet vechi olarak zikretmiştir. Ancak zikrettiğimiz kaynaklardaki lafız, '[O sırada] Medîne'de, oraya hicret edenlerden ve orada İslâm'a girenlerden kırk veya daha fazla müslüman vardı.' şeklinde değil; '[O sırada] Medîne'de, oraya hicret edenlerden ve orada İslâm'a girenlerden dört ve[ya] daha fazla müslüman vardı.' şeklindedir.[45] İbn Hazm, el-Muhallâ bi'l-Âsâr, 3/250[46] Ebû Dâvûd, el-Merâsîl, 53[47] Taberânî, el-Evâil, 28.

Tashîh: Bu hadîsin isnâdında yer alan râvîlerden birinin ismi, ed-Duraru's-Seniyye fi'l-Ecvibeti'n Necdiyye'nin matbû nüshasında Ukbe b. 'Âmir olarak geçmektedir. Ancak bu hadîsin asıl kaynağı olan el-Evâil adlı eserdeki ilgili isnâd tetkîk edildiğinde, râvînin isminin Ukbe b. 'Âmir değil, Ukbe b. 'Amr olduğu görülmüştür. Bu sebeple tercümede gerekli tashîh yapılmıştır. Tashîh için bkz: Taberânî, el-Evâil, 28.[48] Tashîh: ed-Duraru's-Seniyye fî'l-Ecvibeti'n-Necdiyye'nin matbû nüshasında es-Suyûtî'ye nisbet edilen bu sözün, yapılan inceleme netîcesinde Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdullah es-Suheylî'ye âit olduğu tesbît edilmiştir. Bu tercümede söz konusu nisbet düzeltilerek gerekli tashîh yapılmıştır. Tashîh için bkz: es-Suheylî (h.581), er-Ravdu'l-Enf, 4/56.[49] es-Suheylî (h.581), er-Ravdu'l-Enf, 4/56; Ayrıca bkz: Tefsîru's-Sa'lebî (h.427), 3124; Abdurrezzâk es-San'ânî (h.211), 5144; Subulu'l-Hudâ ve'r-Reşâd fî Sîrati Hayri'l-'İbâd, 3/334[50] Buhârî, 876; Muslim, 855; Nesâî, 1367; Ahmed, 2/249, 2/274, 2/312, 2/341, 2/502[51] Dârekutnî, 1580